

Тема . Сутність процесу виховання.

План

1. Поняття «виховання» у широкому та вузькому розумінні.
2. Самовиховання і перевиховання.
3. Структура процесу виховання.
4. Критерії вихованості особистості.

Мета: проаналізувати сутність виховання

Основні поняття і ключові слова: виховання, самовиховання, перевиховання, критерії вихованості

Поняття «виховання» у широкому та вузькому розумінні.

Виховання — цілеспрямований та організований процес формування особистості.

У педагогіці поняття «виховання» вживають у широкому соціальному, в широкому педагогічному, у вузькому педагогічному, в гранично вузькому педагогічному значеннях.

Виховання в широкому соціальному значенні — процес формування особистості під впливом навколишнього середовища, умов, обставин, суспільного ладу. Кажучи «виховує життя», мають на увазі виховання в широкому значенні цього слова. Оскільки дійсність нерідко буває суперечливою і конфліктною, то особистість може не лише формуватися під впливом середовища, а й деформуватися під впливом антисоціальних явищ або, навпаки, загартовуватись у боротьбі з труднощами, виховувати в собі несприйнятливості до цих явищ.

Виховання в широкому педагогічному значенні — формування особистості дитини під впливом діяльності педагогічного колективу закладу освіти, яка базується на педагогічній теорії, передовому педагогічному досвіді.

Виховання у вузькому педагогічному значенні — цілеспрямована виховна діяльність педагога, спрямована на досягнення конкретної мети в колективі учнів (наприклад, виховання здорової громадської думки).

Виховання в гранично вузькому значенні — спеціально організований процес, що передбачає формування певних якостей особистості, процес управління її розвитком і відбувається через взаємодію вихователя і вихованця.

Наука доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за своєю сутністю, змістом, характером. «Національне виховання, — писала Софія Русова, — забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а значить, дадуть нові оригінальні, самобутні скарби задля вселюдного поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів .» [Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528 с]

Самовиховання і перевиховання.

Самовиховання - усвідомлена, цілеспрямована діяльність людини, спрямована на саморозвиток, самоосвіта, вдосконалення позитивних і подолання негативних особистісних якостей.

Компонентами самовиховання є самопізнання, самоаналіз, самооцінка, самозвіт і самоконтроль. Прийомами самовиховання служать самонаказ, самоободрення, самонавіювання, самоодобрение, самопоощрення, самопокарання.

Стимул самовиховання - правильне виховання, яке включає не тільки виховну діяльність вихователя, а й власні зусилля вихованця.

Елементи самовиховання присутні вже у дітей дошкільного віку: вони не можуть поки осмислити свої особистісні якості, але в змозі визначити, що таке добре і які вчинки викликають у дорослих негативну реакцію.

У підлітковому віці проявляється потреба в самопізнанні, самоаналізі і самооцінці. Але через відсутність соціального досвіду і спеціальної підготовки підлітки не завжди можуть зрозуміти мотиви власних вчинків. Тому необхідно тактовне керівництво дорослих.

У юнацькому віці процес самовиховання стає більш усвідомленим і цілеспрямованим. Самовиховання базується на адекватну самооцінку, що відповідає реальним можливостям людини, на серйозному аналізі власних індивідуальних можливостей. Чим вище ступінь усвідомленості, тим більш значуще самовиховання для саморозвитку особистості.

Рівень самовиховання характеризує рівень вихованості особистості в цілому. Самовиховання знаходиться в нерозривному взаємозв'язку з вихованням: підкріплює і розвиває процес формування особистості.

Навчання, виховання і самовиховання взаємопов'язані один з одним в єдиному навчально-виховному процесі. Наскільки результативним буде цей процес, залежить від їх єдності.

Важливий аспект самовиховання — логічне мислення, вміння проаналізувати кожен свій вчинок, що сприяє виробленню вимогливості до себе як постійної риси характеру, без якої неможливо досягти успіху в цій справі. Тому педагоги в індивідуальних бесідах і на зборах детально аналізують порушення правил поведінки, їх причини, привчають учнів до самоаналізу.

Самовиховання потребує тривалих вольових зусиль, уміння керувати собою, досягати поставленої мети, не занепадати духом від невдач. Тому слід залучати школярів до видів діяльності, які передбачають зібраність, організованість, відповідальність. Долаючи труднощі, вони загартовують волю, доводять розпочату справу до кінця і таким чином переконуються, що навіть невеликі успіхи роблять їх сильнішими.

Підвищує ефективність процесу самовиховання ідеал, до якого прагне учень. Спостереження переконують, що до самовиховання байдужі переважно ті, хто не має життєвої мети, ідеалу. Тому важливо знати ідеали учнів, допомогти сформуванню ідеалів тим, хто їх не має.

Успішність процесу самовиховання значною мірою залежить від рівня розвитку колективу взагалі. У згуртованому колективі, де панує здорова

громадська думка, атмосфера доброзичливості, розвинута взаємовимогливість, самовиховання відбувається, як правило, успішно.

Процес самовиховання тривалий і охоплює кілька етапів.

Перший етап. Педагоги передусім виявляють ставлення учнів до процесу самовиховання, проводячи анкетування за такими запитаннями: Чи займаєшся самовихованням? Що спонукає тебе працювати над собою? Яких головних цілей ти прагнеш досягти самовихованням? Які прийоми використовуєш у роботі над собою? У чому відчуваєш труднощі в цій роботі і як їх долаєш? Якої допомоги потребуєш від дорослих у процесі самовиховання?

На цьому етапі в учнів формують спонукальні мотиви, свідоме ставлення до самовиховання. Насамперед домагаються, щоб вихованець усвідомив, що його доля залежить не лише від виховної роботи школи, а й від самостійної роботи над собою. Він також повинен збагнути, що самовиховання — і його особиста справа, і справа суспільства.

Другий етап починається з появою в учня бажання самовдосконалення. Педагог на цьому етапі повинен допомогти сформуванню ідеалу, до якого слід прагнути, виробити в учня стійке бажання наслідувати його. З'ясувавши відмінність між собою і своїм ідеалом, вихованець бачить, які риси він має виробити для його досягнення, яких недоліків слід позбутися. У процесі самовиховання учень порівнює себе з ідеалом. Оскільки він сам постійно змінюється на краще, ідеал також потребує вдосконалення, збагачення. Ідеал допомагає йому скласти програму самовиховання. На цьому етапі варто обговорити з учнями окремі фрагменти індивідуальних програм самоосвіти та самовиховання видатних осіб.

Третій етап. Учень починає систематично працювати над собою, реалізуючи програму самовиховання. Цей процес здійснюється в різноманітних видах діяльності: навчанні, праці, самообслуговуванні, виконанні громадських доручень, участі в роботі гуртків тощо. Педагог допомагає учневі контролювати результати втілених рішень. Згодом зовнішній контроль педагога чи колективу послаблюється, зростають самостійність та ініціатива самого вихованця.

Для здійснення виховної роботи відповідно до розглянутих етапів самовиховання класний керівник повинен чітко її планувати.

У процесі організації самовиховання учнів навчають спеціальним прийомам роботи над собою.

Приєм самопереконавання. Його суть полягає в тому, що учневі пропонують у певній конкретній ситуації знайти аргументи і за їх допомогою переконати себе в тому, правильно чи неправильно він вчинив, або в конфліктній ситуації переключити думки на інші теми і справи, які б відвернули його від конфлікту, заспокоїли.

Приєм самонавіювання. Його пропонують використовувати у випадках, коли необхідно подолати в собі страх перед труднощами, невпевненість у власних силах, нерішучість. Самонавіювання передбачає повторення учнем подумки або вголос певних суджень. Наприклад, щоб подолати запальність,

можна запропонувати таке судженням "Ненавиджу в собі запальність. Я повинен і можу її позбутися."

Приєм самопідбадьорювання. Він ефективний, коли учень губиться в складних ситуаціях, зневірюється у власних силах та можливостях

Приєм самозаохочення. Застосовують у випадках, коли учень, долаючи певні труднощі, виконав складне завдання. До них вдаються, коли необхідно подолати негативні риси особистості

Приєм самопримусу. Допомагає у боротьбі з внутрішньою неорганізованістю, небажанням вчитися чи працювати, з лінощами

Приєм самоаналізу Йому належить вирішальна роль у самовихованні. Він передбачає уміння аналізувати свої вчинки, давати їм певну оцінку,,

Практичні прийоми. До них, зокрема, належить прийом "крок уперед" — щоденне планування діяльності на наступний день. Доповнює його прийом "оцінювання прожитого дня" — аналіз учнем своїх дій, вчинків та недоліків.

Приєм "правила моєї поведінки" Полягає у дотриманні складених для учня правил поведінки о Привчає до виконання своїх обов'язків.

Приєм самозобов'язання. Передбачає планування учнем роботи над собою на місяць, чверть, півріччя або рік, залежно від того, які риси особистості він прагне сформулювати чи подолати і в який термін

Приєм "упізнай себе". Має характер гри учитель дає неповну характеристику учневі, не називаючи його прізвища, той впізнає себе. а товариші доповнюють цю характеристику.

Прийоми "самохарактеристики" та "взаємохарактеристики". Полягають у тому, що підготовлені таким чином характеристики обговорюються в колективі, це привчає учнів до самоаналізу і дає педагогові багатий матеріал для роботи з ним.

Перевиховання - вид виховання, мета якого усунення негативних і розвиток позитивних якостей і властивостей особистості.

Цей процес нелегкий, тривалий, що вимагає багато сил і терпіння. Перевиховувати набагато складніше, ніж виховувати, бо доводиться ламати сформовані погляди, звички, риси характеру і формувати нові, відмінні від колишніх, незвичні для виховуваних. Важко перевиховувати, якщо негативні риси придбали стійкий характер. А. С. Макаренка вчив батьків і вихователів: "Виховувати треба так, щоб нічого потім не довелося переробляти".

Злочинні схильності, аморальну поведінку і звички купуються людиною в результаті негативного впливу середовища, неправильного виховання, несприятливих умов життя. Таких виховуваних називають "важкими" або "педагогічно запущеними", що більш правильно. Серед них зустрічаються індивіди несприйнятливі і чинять опір виховним впливам, з непатологічного відхиленнями психіки і ін.

Перевиховання може дати позитивні результати в разі, якщо у людини з'являється потреба в самовиправленні, він починає усвідомлювати необхідність в зміні способу життя, звичок, поведінки.

Для перевиховання важливо розташувати особистість до себе; виявити причини, що сприяють виникненню проблем; створити систему цільових

орієнтацій, які б визначили ближні (гра, поїздка, подарунок), середні (включення в роботу гуртка, секції, участь у поході, поїздка в табір і ін.) і далекі перспективи (життєве і професійне самовизначення); змінити обстановку, в якій живе або вчиться вихованець (перевести в інший колектив, включити в нову діяльність, відволікаючи його від колишніх інтересів); впливати на особистість вихованця, на його свідомість, почуття, волю з метою настання перелому в його поведінці та ін.

Важливою умовою, що забезпечує ефективність процесу перевиховання, є подолання у виховуваних негативного ставлення до вимог вихователів. Тому вихователь повинен навчитися будувати правильні стосунки з вихованцем, що може допомогти подолати відчуженість, конфлікти. Не можна відновлювати колектив проти проблемного вихованця, потрібно боротися за кожну особу. Слід дати зрозуміти вихованцю, що вихователь бореться не проти нього, а проти його негативних вчинків.

Для перевиховання використовують як традиційні методи виховання, так і метод вибуху - "миттєве вплив, що перевертає все бажання людини, всі його прагнення" (А. С. Макаренко). Цей метод допомагає вихованцю гостро відчувати і пережити неможливість подальшого негативного поведінки, змушує його змінити ставлення до своєї поведінки і до оточуючих, викликає потребу почати жити по-новому.

Процес виховання є двостороннім (обов'язкова взаємодія (вихователя і вихованця), цілеспрямованим (наявність конкретної мети), багатограним за завданнями і змістом, складним щодо формування і розкриття внутрішнього світу вихованця, різноманітним за формами, методами і прийомами, неперервним (у вихованні канікул бути не може), тривалим у часі (людина виховується все життя). Ефективність його залежить від рівня сформованості мотиваційної бази.

3. Структура процесу виховання

Структура процесу виховання передбачає:

1. Оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки. Це перший етап входження в систему виховного впливу, на якому діють норми, правила, особливості життєвої поведінки. Людина (дитина) стає членом певної соціальної системи (сім'ї, колективу), де вже діють певні правила, норми, яких їй доведеться дотримуватись.
2. Формування почуттів (стійких емоційних відношень людини до явищ дійсності). Вони сприяють трансформації певних дій особистості із сфери розумового сприймання у сферу емоційних переживань, що робить їх стійкими, та активізації психічних процесів людини;
3. Формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного (або неістинного). Переконання, що ґрунтуються на істинних знаннях, будуть, з одного боку, своєрідним мотивом діяльності, а з другого — «стрижнем» поведінки особистості. Тому виховання дітей і є формуванням у них психологічного «стрижня», без якого особистість буде безвольною, позбавленою власного «Я».

4. Формування умінь і звичок поведінки. Формування умінь (засвоєного способу виконання дій, ґрунованого на сукупності набутих знань і навичок) і звичок (схильності людини до відносно усталених способів дій) потребує поступовості й систематичності вправління, посиленості та доцільності поставлених вимог, їх відповідності рівню розвитку учнів. Воно пов'язане з активною діяльністю особистості у сфері реальних життєвих ситуацій.

Виховання є складним, багатограним процесом, у якому тісно переплетені внутрішні (стосуються особи вихованця) та зовнішні (стосуються виховного середовища) суперечності.

На процес виховання впливають (безпосередньо або опосередковано) об'єктивні (особливості суспільного устрою, політичного режиму, соціально-економічного розвитку, національна самобутність, природне середовище) та суб'єктивні (соціально-педагогічна діяльність сім'ї, громадських організацій, навчально-виховних закладів, засобів масової інформації, закладів культури і мистецтва) чинники.

Структурними елементами процесу виховання є мета, завдання, закономірності, принципи, методи, засоби, результати виховання та їх коригування.

Критерії вихованості особистості.

Однією зі складних проблем виховання залишається проблема критеріїв вихованості. У різні часи прогресивні діячі намагалися сформулювати ідеал вихованої людини. Так, наприклад, А.П.Чехов вважав, що виховані люди повинні відповідати таким вимогам:

1. Поважати людську особистість, а тому завжди мають бути м'якими, ввічливими, поступливими.
2. Співчувати не тільки котам і жебракам, а й тому, що не помітиш простим оком.
3. Поважати чужу власність, а тому віддавати борги.
4. Бути чистосердечними і боятися брехні.
5. Не принижувати себе з метою викликати в іншого співчуття.
6. Поважати свій талант.
7. Виховувати в собі естетичні погляди.

Сучасна психологічна наука пропонує такі критерії вихованості:

1. Відповідність поведінки, ставлень, установок людини моральним вимогам суспільства.
2. Гармонійне поєднання усіх видів виховання в поведінці, ставленнях, діяльності.
3. Ступінь практичного прояву в особистості почуття відповідальності, самостійності, активності.
4. Співвідношення в установках і поведінці людини колективізму-індивідуалізму, альтруїзму-егоїзму.
5. Співвідношення внутрішнього гуманізму і зовнішньої вихованості.
6. Особливості поведінки в ситуації безкарності та поза примусом і контролем.

7. Поведінка в ситуації емоційної напруги, стресових, екстремальних ситуацій.

8. Ступінь самоволодіння, орієнтація, ясність мислення.

9. Здатність творчо змінювати поведінку в нестандартних умовах.

7. Виховання дітей, підлітків, юнацтва, спрямоване на формування у них самостійності і відповідальності, принциповості і почуття гідності, творчої активності і критичного мислення. Удосконалення системи виховання вимагає не тільки якісної зміни діяльності спеціальних установ (шкіл різного типу дитячих і молодіжних суспільних організацій тощо), але й переорієнтації всіх інститутів суспільства, пов'язаних з духовною і виробничою діяльністю, поваги до кожної підростаючої особи, як самостійної особистості.

При цьому важливо забезпечити єдність суспільного і сімейного виховання, що сприяє здійсненню і корекції виникаючих відхилень у розвитку особистості і поведінки. З метою створення широких можливостей для максимального самовираження, самореалізації, розвитку соціальної активності підростаючих людей, необхідно удосконалювати форми різноманітних діяльностей як в системі офіційно створених дитячих підлітково-юнацьких організацій, так і в неформальних об'єднаннях. Збагачуючись духовними цінностями, кожна людина буде виховуватись не просто як носій певної суми знань, але, перш за все, як громадянин з притаманними ідейними установками і інтересами, високою культурою праці і поведінки.

Шкала оцінювання рівня вихованості особистості

Тип	Показники
Високий рівень	
Лідерський	Стійка система цінностей, яка склалася. Сильно розвинута особистісна рефлексія та емпатія. Глибоке розуміння і володіння моральними категоріями, знання та постійний інтерес до проблеми життя своєї мікрогрупи, класу, школи, суспільства. Прагнення жити інтересами колективу, повага до його думки, вимогливість до себе та інших членів колективу, повага до них. Високий рівень самоорганізації та самоконтролю. Відповідальне ставлення до виконання доручень, переживання успіхів і невдач групи, класу, колективу. Як правило, ініціатор та організатор суспільно корисних справ.
Виконавський	Глибоке розуміння основних моральних категорій. Поважаючи інтереси колективу, прагне брати участь у громадських справах але бажає виступати в ролі виконавця. Має власні інтереси. Вимогливий у першу чергу до себе, активно реагує на відкриті порушення норм моралі.
Споглядальний	Дуже багато розмірковує, читає з проблем моралі, цікавиться проблемами смислу життя. У власній поведінці,

	намагається слідувати своєму моральному ідеалу, займає стійку моральну позицію. Сильно розвинута схильність до самоаналізу. Порушення норм моралі іншими викликає у нього протест і осуд, але активну відсіч порушникам здійснює в крайньому випадку, оскільки не вміє постояти за себе.
Максималістський	Розбираючись в основних моральних категоріях переоцінює значення деяких з них, через що часто потрапляє у конфліктні ситуації, виступає їх ініціатором. Дуже емоційний, запальний.
Середній рівень	
Раціональний	Шкала цінностей недостатньо стійка, недостатньо розвинута особиста рефлексія. Володіючи значним запасом моральних знань, вміло міркує про моральні проблеми, не завжди слідує моральним нормам, особливо в тих випадках, коли вони суперечать його особистим інтересам. Усвідомлення себе як порушника норми викликає муки совісті.
Інтуїтивний	Не володіючи необхідним запасом моральних знань, веде себе найчастіше правильно. Але регуляторами такої поведінки у більшості випадків виступають стійкі традиції, звички, а не моральні принципи. Тому часто орієнтується на те, як поводить себе більшість.
Конформістський	Значна частина моральних категорій розуміється з позицій групової моралі, може порушити окремі норми поведінки, при цьому вважаючи себе правим. Орієнтується, в першу чергу, на реальні норми поведінки, які склалися, пристосовується до них.
Наслідувальний	Володіє поверховими моральними знаннями, не має чіткого морального ідеалу, хоча і володіє певними моральними звичками. В ситуаціях, де звички не спрацьовують, орієнтується на лідера, що виступає в ролі морального авторитета.
Низький рівень	
Суперечливий	Шкала цінностей нестійка, розмита, внутрішньо суперечлива. Рівень самоорганізації та самоконтролю низький; самоаналіз практично відсутній. Негативні потреби, які склалися, задовольняє за рахунок інших. Завжди у тіні, це несе відповідальності за свої провокації, завжди намагається перекласти відповідальність за скоєне на іншого.
Агресивний	Викривлене уявлення про моральні норми та їх прояви у поведінці. Егоцентрист (не може подивитись на ситуацію очима іншого). Має погані звички. Клас не є для нього

	референтною групою, ізольований від життя класу. Демонстративно-агресивний стиль взаємин. Спостерігається розходження високої вербальної самооцінки з дійсністю.
Ситуативний	Моральні норми бере ніби напрокат. Поведінка залежить від того, в якій групі перебуває. Не співвідносить своє «Я» з будь-якими нормами поведінки. Цінність цих норм визначається для нього тим, наскільки вони здатні сприяти його популярності серед однокласників.
Пасивний	Замкнутий індивідуаліст, який живе за принципом «моя хата з краю», пасивний. Коло інтересів часто обмежене фізіологічними потребами.
Невпевнений	Тепличне виховання, боязкий. Внутрішня реалізація потреб. З боку учнів зазнає спроби ізоляції.

Рекомендована література

Основна:

1. Кузьмінський А.І. Педагогіка у запитаннях і відповідях: навч. посібник для вузів / [А. І. Кузьмінський](#), [В. Л. Омеляненко](#) . – Київ : Знання, 2006 . – 311с.

Додаткова:

1. Педагогіка: Хрестоматія / Уклад.: А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.

Інформаційні ресурси:

1. Підручники он-лайн [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://pedagogy.webukr.net/%d0%bf%d1%96%d0%b4%d1%80%d1%83%d1%87%d0%bd%d0%b8%d0%ba%d0%b8-%d0%b7-%d0%bf%d0%b5%d0%b4%d0%b0%d0%b3%d0%be%d0%b3%d1%96%d0%ba%d0%b8-%d0%be%d0%bd%d0%bb%d0%b0%d0%b9%d0%bd/>